

Gábrityné Molnár Irén

A NEMZETI ÉS VALLÁSI TUDAT EGYBEFONÓDÁSA A DÉLVIDÉKEN

Vitathatatlan, hogy a vallásnak és az egyházi szervezeteknek jelentős befolyásuk van az egyéniség kialakulásában és az ember identitástudatának kifejlődésében. Ugyanakkor a vallási egyesületek és maga az egyház hatni képes a közösségi tudat kialakítására is. A vallási életben való részvétel – miként bárhol a világon, úgy Jugoszláviában is – jelentheti egy adott specifikus környezetben valamely etnikai közösséghez való tartozás formáját is. Az ember pusztja jelenléte például egy vallási ünnepségen korántsem azt bizonyítja, hogy (vak)buzgó hívő, de azt már igen, hogy nemzeti közösségével szoros kapcsolatban áll. Gondoljunk csak arra, hogy a vallási ünnepségeken miért szokás népviseletbe öltözni, a szoltárokon kívül pedig miért szoktak népéneket énekelni. A papok mindenkor tanúbizonyságát adják (bármely valláshoz tartoznak is) ama adottságuknak, hogy nemcsak a teológiában jártasak, hanem a nemzeti történelemben és hagyományápolásban is.

A nemzeti identitástudat, mint az egyénre vonatkoztatható ismérv, valamint a nemzeti közösséghez való tartozás, mint szociálpszichológiai jelenség, szoros kapcsolatban van a vallással. Vajdaságban a magyar nemzet már nyolc évtizede él kisebbségben, vegyes nemzeti összetételű területen. Az ilyen sajátságos körülmények közepette nem elegendő csak a múltra vagy a közös nyelvre és szokásokra hivatkozni. Egy nemzeten belül a nemzeti identitástudat megőrzésében, alakításában összefogó erőként kell hatnia a vallásnak. A legutóbbi jugoszláv belháború következményeként az egyes népek és nemzetek megmaradásuk miatti aggodalmukban felismerték a nemzeti hovatartozás, ezzel együtt pedig a valláshoz való tartozás jelentőségét. A „kisebbségvédő egyházak”-nak – főként a Vajdaságban – az volt a szerepük, hogy a megbékélést hirdessék, lelki vigaszt nyújtsanak a rettegő és csalódott embereknek. Persze, éppen Jugoszláviában arra is akadt példa, hogy az egyház helyell-közzel

intoleráns, sovinszta és agresszív magatartást tanúsított. Emiatt aztán sokan hajlamosak a polgárháborút vallási háborúnak nevezni.

Felmerül a kérdés, hogy vajon az egyház tudatosan lépett-e fel a Vajdaságban az etnikai közösségek védelmezőjeként? Véleményem szerint az egyház társadalmi tevékenységét illetően nem a háború szítására hivatott (legalábbis ma már nem kimondottan a háborúzás módszeréről ismert a keresztény egyház, ellentétben az iszlám vallással), hanem az egyénnek Istennel való személyes problémáit taglalja. A keresztény vallás Európában egyébként is túllépi a nemzeti kereteket, hiszen római katolikus, zsidó, görögkeleti és protestáns is lehet közöttünk. Az egyházat azonban univerzalizmusa nem akadályozza meg abban, hogy a maga társadalmi helyzetéből adódóan egy konkrét közösségnek is, például egy nemzetnek, a tényleges egyháza legyen. Igaz, végzetesnek számít, ha az egyház, az univerzalitást félretéve, csak a saját, szűk körű etnikumának az érdekeit tartja szem előtt. Nem bűn a saját nemzetiségi közösségünk védelme, ámde ne más etnikumok kárára és elnyomása árán történjék. Példaként szokták emlegetni környékünkön a román és szerb ortodox egyházat, mint nacionalizmusszító tényezőt, persze nem állandó jelleggel és nem mindenkire vonatkoztatva. Elfogadhatónak találok Zalatnay István református lelkész, főtanácsos (Miniszerelnöki Hivatal, Budapest) megállapítását: „... egy egyház annyiban kötődhet egy etnikai közösséghez, amennyiben az így vállalt funkciója az egyetemes keresztény értékek alapján is vállalható; amennyiben egy közösséget mint természetes emberi közösséget véd”.¹

1. A jugoszláv lakosság vallásossága az adatok tükrében

A tízévenként végzett általános népszámlálások után a hivatalos jugoszláv statisztikai adatokat összefoglaló évkönyvekben napvilágot láttak a jugoszláv lakosság nemzeti és vallási hovatartozásáról szóló összesített adatok. Ezeknek a számoknak a tükrében elemezhető és összehasonlítható az etnikai és vallási szempontból igen tarka kép az országban. Az 1921-ben, az 1931-ben, az 1953-ban és az 1991-ben végzett felméréseket a vallási hovatartozás szempontja szerint összevethetjük. Persze a megfigyelés egyik lehetősége a hetven év távlatából figyelni a változásokat. Hogy 1921-ben ki melyik valláshoz sorolta magát (azt sohasem kellett bizonyítani, hogy valóban templomba járó-e a megkérdezett, tehát hogy igazi hívő-e, vagy pedig a családi tradícióról, illetve nemzeti hovatartozásáról nyilatkozik-e tulajdonképpen) és hogyan alakult ez a legutolsó összeírásakor?

A táblázati elemzés szerint (1. számú táblázat) a két világháború között, amikor több mint ötmillióan éltek a mostani Kis-Jugoszlávia területén, a lakosság 71,18%-a pravoszláv vallásúnak vallotta magát. Római katolikusnak mintegy 15%, muzulmán pedig 9%. A regioná-

lis megoszlásból látszik, hogy akkor Szerbia szűkebb, központi része volt a leghomogénabb, hisz ott csaknem kizárólag pravoszlávok laktak. Ugyanakkor Vajdaságban már hetven évvel ezelőtt is a nép vallási összetétele igen heterogén képet mutatott: legtöbb a katolikus (a lakoságnak csaknem a fele), őket a pravoszlávok követték (kevesebb mint 40%). Vajdaságban a harmadik helyen a protestánsok álltak: a lakoságnak mintegy 10%-át képezték.

1. Jugoszlávia lakosságának összetétele vallási hovatartozás szerint – 1921-ben

	Jugoszlávia	Montenegró	Szerbia	Szűkebb Szerbia	Vajdaság	Kosovo és Metohija
Összesen	5 128 946	311 341	4 817 605	2 856 897	1 521 716	439 010
Pravoszláv	3 650 558	236 265	3 414 293	2 717 134	603 956	93 203
Római katolikus	786 343	19 129	767 214	30 398	721 031	15 785
Görög-katolikus	16 923	038	16 885	276	16 583	26
Evangélikus	163 391	73	163 318	6 093	157 158	67
Muzulmán	489 972	55 978	427 174	95 819	1 853	329 502
Zsidó	26 925	34	26 891	6 966	19 498	427
Egyéb	927	1	926	91	835	----
Ateista	----	----	----	----	----	----
Ismeretlen	907	3	904	102	802	----

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992, 217 o. (9.1. sz. táblázat)

Nem megdöböntő tény, hogy a második világháború után mind többen vallották, hogy ateisták, tehát hogy nincs vallásuk, miközben nemzeti hovatartozásukhoz ragaszkodtak, vagy egyszerűen jugoszlávnak mondták magukat. Így például 1953-ban a lakosság 13%-a a mostani Jugoszlávia területén hitetlennek vallotta magát. A politikai és nacionalista események hozadékaként pedig 1991-ben a lakoságnak mindössze 2%-a vallotta magát ateistának. A többiek csatlakoztak nemzetük hagyományos vallásához, pedig ezáltal nem lettek hívők. A politika újra megosztotta az embereket vallásuk szerint is. A legfrissebb adatok még mindig az 1991. évi összeírásból származnak, és a következők olvashatók ki belőle (2. számú táblázat):

2. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság lakossága nemzeti és vallási hovatartozás szerint – 1991-ben

	Összesen	Vallása			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Összesen- megközelítőleg	10 394 026				
Összesen - összeírva	8 733 952	468 712	533 369	6 988 901	89 369
Szerb	6 504 048	574	1 049	6 195 852	4 746
Montenegrói	519 766	2 616	3 179	472 761	498
Jugoszláv	349 784	9 755	52 023	127 843	4 903
Albán - megközelítőleg	1 714 768	----	----	----	----
Albán - összeírva	64 912	47 063	14 715	82	54
Bolgár	26 922	99	1 242	23 556	96
Bunjevác	21 434	4	19 207	122	73
Vlach	17 810	3	31	17 305	105
Magyar	344 147	160	300 978	1 584	20 303
Muzulmán	327 399	317 362	262	244	83
Cigány	141 927	68 103	1 785	49 161	391
Román	42 364	48	2 603	34 898	1 112
Horvát	111 650	331	95 867	2 106	424

Forras: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992, 220. o. (9.1.)

Az adatok szerint a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban 10 394 026 lakos élt, de közülük csak 8 733 952 személy vett részt a hivatalos összeírásban. Kosovo tartományban az albán lakosság nagy része ugyanis bojkottálta ezt a hatósági kezdeményezést; lakosságának csak kis része, mindössze 20%-a szolgáltatott adatokat az összeíráshoz.

Fel kell hívnom rá a figyelmet, hogy a fenti adatok a legutóbbi belháború előtti, tehát a menekültáradatot megelőző időből származnak. Jelenleg a helyzet némileg módosult. Egyrészt sokan külföldre menekültek a katonai behívóparancs és a hiperinfláció elől (kb. 40 000 magyar vándorolt el a Vajdaságból), másrészt pedig a horvátországi és boszniai krajinából érkezett hozzánk nagyszámú menekült.

A kilencvenes évek elején tehát a lakosság nemzeti és vallási hovatartozása között jelentős összefüggés található. A szerbek és a montenegróiak legnagyobb része ugyanis pravoszláv, de ide sorolhatók a

magukat jugoszlávnak vallók és a cigányok egy része is. A csaknem 7 millió pravoszláv révén ez a vallás a legtömegesebb Jugoszláviában. Mindjárt utána valószínűleg a muzulmán vallás következik, de ez az albán lakosság bojkottja miatt nem mutatható ki. A katolikusok száma Jugoszláviában 533 369, ezek közül 300 978 magyarnak, 95 867 horvátnak és 52 023 jugoszlávnak vallotta magát. Az utóbbiak valószínűleg vegyes házasságból származnak. Itt vannak még a katolikus albánok és a bunyevácok is. A magyarok száma 1991-ben 344 149 volt, főleg a Vajdaságban élnek. Vallási megnyilatkozásuk tekintetében akad ugyan némi logikátlanság (például: magyar – iszlám vallással), de megállapíthatjuk, hogy a magyarok 87%-a katolikusnak vallja magát, mintegy 6%-a pedig protestánsnak.

A pravoszlávok száma a hetven évvel korábbi adatokhoz képest csökkent, 67%-ra apadt, valószínűleg azon oknál fogva, hogy a muzulmánok népszaporulata sokkal nagyobb a pravoszlávokénál. Megállapítható tehát, hogy viszonylagosan fogy a nem iszlám valláshoz tartozók száma. A lakosok mindössze 5–6%-a római katolikus. Egyrészt a magyarok, horvátok, bunyevácok natalitásának a foka alacsony, másrészt viszont az asszimilációs folyamatok hatása nagyfokú.

Ha kitérünk a vajdasági adatokra, a helyzetkép a következő (3. számú táblázat):

23% katolikus, csaknem 4% protestáns és elenyésző számú iszlám vallású. A magyar nemzetiségűek főleg római katolikusok (88%), mintegy 6%-uk protestáns. Elenyésző számban pravoszláv magyar (vegyes házasság esetén), sőt iszlám vallású (szinte ugyanezen okból – 54 magyar vajdasági). A magyar nemzetiségűek vallása tehát homogén struktúrát mutat.

3. Vajdaság lakosságának összetétele nemzeti és vallási hovatartozás szerint – 1991-ben

	Összesen	Vallás			
		muzulmán	katolikus	pravoszláv	protestáns
Összesen	2 013 889	9 775	458 683	1 170 694	7 825
Szerbek	1 143 723	7	572	1 016 473	659
Montenegrói	44 838	---	23	33 276	5
Jugoszláv	174 295	1 262	39 048	44 817	3 401
Bunyevác	21 434	4	19 207	112	73
Magyar	339 491	54	297 649	1 265	20 078
Cigány	24 366	1 601	1 424	17 216	44
Román	38 809	17	2 550	31 687	1 073
Ruszin	17 652	10	13 106	2 376	185
Szlovák	63 545	14	4 248	796	51 709
Horvát	74 808	24	66 021	1 003	277

Forrás: Szerbiai Statisztikai Hivatal Évkönyve, 1992. 222. o. (9.1.5.)

Azon túlmenően, hogy napjainkban Jugoszláviában igen kevesen vallják magukat ateistának, megállapíthatjuk, hogy a vallásosság (de nem feltétlenül a buzgó hithűség) és a vallási tudat fejlődése növekvő irányt mutat. Néhány évtizeddel korábban szinte minden vallásszociológiai kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a vallásos emberek a társadalom marginalizált csoportjai.² Még a hatvanas évek liberálisabb időszakában is azt magyarázták a párthű szociológusok, hogy a szekularizáció a vajdasági környezetben olyannyira tömegessé vált, hogy a lakosság 22%-a ateista. Persze, ezek a kérdőíves adatgyűjtemények elég szigorú kritériumot szabtak a vallásosság megállapítására. Ha valaki nem járt templomba, nem ismerték el vallásosságát; templomba persze párttag, tanító vagy igazgató be se tehetette a lábát. 1975-ben megállapították, hogy vallási megnyilvánulások már csak a vajdasági falvakban, az idősök nemzedékében, a parasztság és a nők körében van. Érdekes, hogy húsz év múlva a helyzet mennyire megváltozott. Ma újra viszonylag nagyszámú városi ember jár templomba, az értelmiségiek, sőt a fiatalok is. Ennek az okát szeretném felkutatni és munkámban feltárni.

2. A vallás és az egyház a délvidéki magyarság körében

A Kis-Jugoszlávia területén élő mintegy 350 000 magyar ajkú lakosság kisebbségi sorsát éli egyházi tevékenysége és vallásossága terén egyaránt. A kisebbségi egyházak létrejöttének történelmi áttekintése szolgáljon bevezetőül a mai helyzetkép taglalásához.

2.1. Az egyház területi-szervezeti kialakulása a vajdasági magyarság életében

A valamikor Magyarországhoz, most pedig Jugoszláviához tartozó magyar egyházkormányzati területi egységek közül főleg azokat vesszük szemügyre, melyek a római katolikus egyház joghatósága alá tartoznak, egy kis kitérőt téve a protestáns vallási közösségekhez is. A Vajdaság szempontjából fontos három ősi egyházmegyét tartunk számon: a csanádi egyházmegyét, a kalocsai főegyházmegyét és a pécsi egyházmegyét.

Az ősi csanádi egyházmegye már a XIV. században (1333-ban) ismert volt két káptalanjáról; több mint húsz apátságáról. A több mint két évszázadig tartó török hódoltság megszűntével 1716-ban szervezték újjá: központja Temesvár. A Vajdaságot is érintő akkori újratelepítés a Habsburg Birodalom terve szerint ment végbe, több hullámban. Az egyházmegye központja Temesvár lett. A XX. század elején már egymillió a hívek száma, akik 246 plébániába és 135 lelkészségbe szerveződtek, mintegy 400 lelkipásztor vallási vezetésével.³ Trianon után az egyházmegye három térségre szakadt. A Tisza–Duna és a román határ közé ékelődött a Bánság (53 plébánia 76 pappal és 214 473 hívővel) és a jugo-

szláv királysághoz került. Legtöbb plébánia (160) Romániához került, míg a szegedi központhoz csak 33 plébánia tartozhatott.⁴

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1921. június 28-án kihirdetett alkotmánya elvben biztosította ugyan a vallásszabadságot, de az államhatalom attól kezdve nyíltan vagy burkolt formában gátolta a nem ortodox egyházak működését. Egyébként a későbbi szocialista korszakban mindenfajta egyházat kizártak az államügyekből. A szentszék már 1920-ban pápai nunciust küldött a térségbe. A tárgyalások eredményeként először az 1922-ben a pécsi püspökség Jugoszláviához csatolt részének (4 csesperesi kerület, 28 plébánia, 70 000 hívő) a helyzete rendeződött, ugyanis a dakovari (szerémségi) püspökség fennhatósága alá került. Igaz, a Verőce megyei 13 plébániából csak egy volt magyar (horvát), a csepini, a többi baranyai plébániák köré pedig magyar–német–horvát hívők tömörültek. Antun Akšamović joghatósága alatt működött sokáig ez az egyházi terület, ám híveinek száma már a kilencvenes évek előtt 20 000-re csökkent. A legutóbbi háború következtében alig maradt magyar ezen a területen, jó része külföldre ment.

Az 1923-ban létrehozott belgrádi érsekség keretében működhetett a bánági apostoli kormányzóság. Az 1935. évi adatok szerint 200 872 katolikus hívője volt, ebből 78 980 magyar és 111 182 német nyelvű. Az ott élő szerb és román (görögkeleti vallású) lakosság számának felét tették ki a római katolikusok. A németek későbbi kitelepítése után az ortodox vallásúak számaránya megnőtt, a német ajkúaké pedig jelentős mértékben csökkent. Az első adminisztrátor Raphael Rodić volt, őt Josip Ujčić, majd Gabriel Bukatko, Alojz Turk és Franc Perko követte. A vajdasági katolikusok jogi helyzetét az 1935-ben megkötött, de a szerb pravoszláv vezetők által sohasem ratifikált konkordátum szavatolta volna. Ez az okmány a vallásszabadságon kívül biztosította volna a birtokjogot és az egyházi iskolák létesítésére való jogot. A bánáti és a bácskai kormányzóságokat püspökséggé léptették volna elő. A második világháború alatt átmenetileg ismét a régi egyházmegyékhez kerültek vissza a bácskai és baranyai plébániák. 1923-ban a Szentszék Budánovics Lajost, a szabadkai Szent Teréz-templom plébánosát nevezte ki apostoli kormányzóvá. 1927-ben szentelték püspökké. 1972-től a nagybecskerekre Jung Tamás lett első magyar püspökként apostoli kormányzó. 1986-ban II. János Pál ezt a kormányzóságot egyházmegyei rangra emeli zrenjanini püspökség néven.⁵ Ma a bánáti püspökség (9387 négyzetkilométer területen mintegy 100 000, vagy talán kevesebb hívővel) négy eszperességre oszlik: északira, keletre, központira és délre. Bánát népszerű püspöke, Huzsvár László 1988 óta mint első megyés püspök a nagybecskerekre Nepomuki Szent János székesegyházban végzi hivatását.

Az ősi kalocsai főegyházmegye jelentős részét az első világháború után Jugoszláviához csatolták. Valamikor egészen Titelig terjedt (Szerémség egy részét magába foglalva). Első püspöke (majd érseke) Aszt-

rik lett, „1179-ben a kalocsai érsekséget a bácsival egyesítették, s metropolitai joghatósága akkor kiterjedt a nagyváradi, erdélyi, csanádi, zág-rábi, boszniai, szerémi, a moldovai és a szvidnicai egyházmegyére is”.⁶ A terület mintegy százhetven éven át török fennhatóság alá tartozott. Ez alatt az idő alatt a Ferenc-rendiek titokban látták el a lelkési feladatokat. Kollonich Lipót állította vissza az egyházmegyét, amely a trianoni békeszerződésig fennállt.⁷ Ekkor 89 plébánia Jugoszláviához került. 1923-ban létrejött a bácskai apostoli kormányzóság, központja Szabadka. Budanovič Lajos lett az apostoli kormányzó, majd 1927-ben püspök lett, egészen 1958-ig (1941–44 között internálták, és helyette Ijjas József az érseki biztos). Őt Matija Zvekanović követi, akinek a kérésére a pápa 1968-ban az apostoli kormányzóságot szabadkai püspökségi rangra emeli. Jelenleg a volt horgosi esperes, Péntes János a püspök. Mintegy 79 aktív plébánia maradt fenn (a németek emigrációja után) hozzávetőlegesen 360 000 hívővel, akiknek csaknem 80%-a magyar. „A 12 esperesség közül magyar többségű az egyik szabadkai, a kanizsai, a zentai, a topolyai, a kúlai, a becsei és az újvidéki. Fele-fele arányban alkotják horvát és magyar hívek a második szabadkai, a zombori és az apatini esperességet. Horvát jellegű a harmadik szabadkai és a bácsi esperesség.”⁸

A délvidéki magyarok körében a reformátusok száma is jelentős. A XV. században külföldön (pl. a prágai, krakkói egyetemen) tanuló értelmiségiek hazahozták a Huszita Bibliát. Igaz, a következő évszázadban Baranyában és Szlavóniában többségbe kerül a református vallás (Sztárai Mihály ismert kálvinista 120 parókia gyülekezetalapítója volt). A XVIII. században a magyarokkal, németekkel való újratelepítés révén ezekben a délvidéki megyékben újra felélénkült a protestantizmus, minthogy a török hódoltság idején jelentősen visszaesett.

Az első világháború utáni békeszerződés értelmében Jugoszláviába körülbelül 50 000 református került, háromnegyed részük magyar ember volt. 1928-ban alakult meg a Jugoszláviai Református Keresztény Egyház mint főesperesség (székhelye Torzsa), vezetője Lepp Péter lelkész. Négy egyházmegye tartozott ellenőrzése és irányítása alá: a nyugati (Baranya–Szlavónia), és északi (Bácska északi része), a déli (Bácska déli része) és a keleti egyházmegye (Bánát területén). 1933-tól majd három évtizeden át Ágoston Sándor a református egyház püspöke. A második világháború után a német lakosság tömeges kitelepítésének következtében mindössze 32 000 református maradt az országban. 1960 és 1981 között Csete K. István paeséri lelkész, majd Hodosy Imre a püspök Bácsfeketehegyen. 1971-ben a kimutatások szerint⁹ 27 000, de 1988-ban már csak 18 600 kálvinista hívő volt. Három egyházmegye maradt: Baranyában–Szlavóniában (Karancs), Bácskában (Moravica) és Bánátban (Debellács).

Az első világháború után a Bánság, Bácska és Baranya területén mintegy 85 000 evangélikus élt. Legtöbben szlovákok, németek voltak. Magyar evangélikusok voltaképpen csak a Muravidéken találhatók igen elenyésző számban.¹⁰

2.2. A hitélet alakulása a Délvidéken

A nemzeti kisebbségek hitéletükben nemcsak azért küzdenek, hogy az istentiszteletet saját anyanyelvükön hallgathassák, hanem sok egyéb vallási és ugyanakkor nemzeti sérelem ellen is, ami éri őket. Jellemző az ilyen jellegű sérelmekre, hogy szolidalizáló hatásuk van, hisz még azokat is sújtják, akik nem egyházas beállítottságúak. Ilyen esetben ugyanis egy-egy vallási mozgalom betiltása, korlátozása általános etnikai ügygé minősül, és szélesebb köröket érint, mint hinnénk. Jó példa erre az 1989-es temesvári események, majd a komáromi 1990-ben. Jugoszláviában a legújabb belháború következményeként újra a felszínre kerültek a korábbi problémák és sérelmek. Hadd említsek néhány jellegzetes problémakört:

1. Az állam beavatkozása az egyház ügyeibe, ugyanakkor az egyház kizárása az állampolitikából. Már a két világháború között a jugoszláv királyság határváltoztatási törekvése arra is irányult, hogy kiszakítsa az egyházmegyét az anyaország kötelékéből. Az államvezetés szerb hegemoniai törekvésekkel biztosította a pravoszláv egyház dominálását ezen a területen is. A hatalom és a pravoszláv érdekek előtérbe jutását bizonyítja a Vatikánnal kötött (1935-ben) konkordátum ratifikálásának megakadályozása. Attól tartottak ugyanis, hogy a katolikus egyház helyzete stabilizálódik. A szocializmus kezdeti időszakában viszont (1944 őszén) a totalitárius szerb hatalom szemet hunyt a véres megtorlások felett is, melyet ártatlan magyarok ellen követek el. A katolikus egyház Rómától való elszakításának törekvése egészen a hatvanas évekig tartott Jugoszláviában, amíg alá nem írták Vatikánnal az új püspökségek megalakításáról szóló szerződést.

2. A Magyarországtól elcsatolt egyházmegyék kész egyesületi hálózatát ezzel a huzavonával igyekeztek felszámolni, hisz az államosítás során elkobozták az egyház vagyonát, a tanulmányi alapokba elkülönített pénzt, betiltották a hitoktatást stb. Szinte lehetetlen volt a legális önszerveződés azokban az időkben.

3. Mindamellet, hogy több magyar pap elhagyta az országot, tíznél többet kivégeztek; következképp lelkészhiánnyal, a papok elöregedésének és túlterheltségének a problémájával kellett szembenézni. A második világháború után a régi Paulinum épületét katonai kórházzá alakították át, majd elkobozták (1958. évi államosítás). A kis szemináriumi magángimnáziumi képzés Szabadkán 1962-ben kezdődött ismét. Az épület 1965-re készült el. Az előadások horvát nyelven folytak, magyar

anyanyelvi képzéssel. Jelenleg Miocs József a Paulinum gimnázium igazgatója, és a tanári kar túlnyomó többsége magyar.

4. A magyar nyelv használata a hitélet gyakorlásában a II. vatikáni zsinat után példamutató volt. A többnyelvű környezetben a liturgia néha nem két, hanem még annál is több (magyar, horvát, szlovák) nyelven folyik. Bácskában főleg a bunyevác–magyar kombináció gyakori. Előfordul, hogy a különböző nyelvű misék váltogatják egymást, de megesik az is, hogy egyazon misén több nyelven beszél a pap a hívőknek. Például a szórványban. Találkoztam már olyan magyar középkorú vagy idősebb hívővel is, aki csak bunyevácul tudott folyékonyan imádkozni vagy gyónni; ugyanakkor megtörtént horvát anyanyelvű személlyel is, hogy csak magyar nyelvű hitoktatásban részesülhetett. Ma egyébként a hivatalos szervek elnézőbbek a katolikusok heti egyórás hitoktatásával szemben. Ma már ezért nem hurcolják meg a szülőket, és a gyermek se titkolja, hogy hittanra jár. Korántsem beszélhetünk azonban tömegjelenségről. A magyar gyerekek (az általános iskola alsó osztályosai főleg) nagyobb százaléka rendszeresen jár hittanra, áldozik és bérmálkozik. (Erről csak részleges adataink vannak.)

5. A Vajdaság területén évszázadokon át népvándorlások, migrációk, ki- és betelepítések folytak. A rendkívül sok nemzet együttélése egyes házasságokhoz vezetett. Ez megnehezítette a homogén vallású családok kialakulását. Ahol a szláv nyelv dominált, ott a pravoszláv vallás került előtérbe (szerb–magyar és montenegrói–magyar házasságok). Egyébként a szocialista rezsím és ideológia hatására a vallási közömbösség, sőt az ateizmus is éppen az ilyen családokban jelentkezett, hisz a gyermeket nem tudták hol megkeresztelni. Észak-Bácskában persze a horvát–magyar házasságokban született gyermek katolikus lett. Külön figyelmet érdemel a vajdasági lakosság, különösen a nemzeti kisebbségek asszimilációjának a problémája, a gyér natalitás és a fiataloknak az eltelt évtizedben való emigrációja. Mindezek a tényezők megnehezítik a tömbmagyarság homogenizálódását, a szórványmagyarság pedig sokak szerint nemzeti identifikálódásának minimális formáját gyakorolja a hitélet révén.

2.3. A fiatalok vallási élete a rendszerváltozás idején és a 90-es években

A totalitarizmus minden kelet-európai országban a vallási élet megtorpanását, háttérbe szorítását eredményezte. Jugoszláviában nemkülönben szorgalmazták a vallási közömbösséget, hisz a titói új államban három világvallás törekedett dominanciára. A nemzeti identitás egyik jellemzője a vallási hovatartozás, mert évszázadokon keresztül ellentétben állt ezen a területen az oszmán (muzulmán), a pravoszláv és a katolikus érdek. A nemzeti tolerancia egyik követelménye: a vallási különbségek és a vallásgyakorlás háttérbe szorításával szemet hunyni a történelmi

különbségek felett. Következésképp a hitoktatást betiltották, a felnőttek karrierjének pedig egy csapásra befellegzett, ha csak megjelentek is a templomban, minthogy eszmei hovatartozásuk ingatagnak minősült. Egész generáció maradt ki a vallási szellemiség és a hitélet gyakorlásából. A családokban csak az idősek ragaszkodtak a rendszeres templomba járáshoz. Jugoszláviában a hatvanas években kezdett enyhülni a vallás elleni politikai nyomás. Az egyháznak a szórványmagyarság körében volt fontos szerepe. Ha a gyermek nem iratkozhatott magyar nyelvű iskolába, legalább eljárhatott a magyar hitoktatásra.

Különös, de szociológiailag indokolható a kilencvenes évek vallási életének a megújulása, főleg a kiscsoportos megújulási mozgalmakban. Ennek a jelenségnek a szociológiai elemzését a fiataloknak mint jellegzetes társadalmi csoportnak a karakterisztikája áttekintésével kezdem. Az ifjúságnak ugyanis tipikus szociopszichológiai tulajdonsága van. Például:

- egy fiatal egyéniség érdeklődési köre egyszerre igen sok dologra kiterjed, még hozzá intenzíven;
- mindenekfelett igyekszik saját magát és egyéniségét szabad alternatívák, tehát különböző lehetőségek kihasználásával szabadon építeni, ezért nem tűri a sablonokat, még az intézményes korlátokat sem;
- az alkotásvágy igen korán párosul az egyéniségfejlődés folyamatával; az önállósulás és az öngazolás idején a fiatal önbizalmat is szerez a társadalmi kommunikáció valamennyi területén;
- a rendszerváltozás idején a fiatalok politikai ideáljai szertefoszlanak, és ez új kritériumok felállításával, új eszményképek keresésével párosul;
- a fiatalok generációja nem homogén csoportosulás, hisz természetesen közöttük is vannak szociális, intellektuális és politikai szemléletbeli különbségek; a fiatalok egyébként magától érthetőnek tekintik a máságot és a különbségek társadalmi vonatkozását; többségük nem is törekszik már az egyenlőségre és az átlagosságra;
- a fiataloknak rendkívül nagy a kockázatvállalási készségük, hisz még nincs oly sok veszítenivalójuk, amikor éppen csak körvonalazzák saját lehetőségeik határait (még nincs munkájuk, ingatlan tulajdonuk, családjuk, társadalmi presztízszük stb., amit kockára tehetnének);
- gyakran az ifjúság szubjektívizmusa, érzékenysége és ambíciója miatt veszít reális ítélőképességéből; talán többet kíván a lehetségesnél, még az önmaga iránt támasztott elvárások is felülmúlják a képességeit . . . , de ehhez a fiataloknak erkölcsi joguk van, mert valóban előttük a jövő;
- végül a fiatalok egyik fontos tulajdonsága, hogy mindenkor kritikusak tudnak lenni, néha túl nagy pesszimizmussal vagy éppen optimizmussal, de ezt vágyaik vezérlik.

A felsorolt tulajdonságok a fiatalok vallás felé fordulását is befolyásolják. A fiatal keresi a helyét a társadalomban, igyekszik kialakítani a világnézetét. Némelyek jobban engednek a nevelés, az irányítás hatásának, mások kritikusan ellenállnak, de valamennyien építik azt az értékrendszert, amely a nemzedékükben majd dominál. A mai fiatalok egy igen ellentmondásos, dinamikus korszakban, a rendszerváltozás korában élnek. Erkölcsi normájuk kialakításában egyesek a családban keresik helyüket, mások éppen a családon kívül, attól elszakadva. Amikor a belháború sújtotta jugoszláv társadalomban egykettőre összeomlottak az évtizedekig fennálló (jóllehet hazug) értékszintek, valamennyi fiatal (az idősebb korosztály nagy része is) afféle légtüres térben találta magát: egyrészt az ideológia- és világnézetvesztés következtében, másrészt a korábban meglévő és most hiányzó szociális biztonság miatt, valamint az egyéb okokból eredő mérhetetlen bizonytalanság, a gazdasági válság és a háborús veszély fenyegetése miatt. Az addigi értékrend felbomlása az embereket menekülésre készíti a bizonytalan nyilvánosságtól (habár a politikai pluralizmus új lehetőségeket teremt), és a kisebb csoportosulások felé fordul: család, vallási kiscsoportok, szűk baráti kör, hisz nélkülözhetetlen számára a hasonlóan gondolkodók megléte. Így jutottunk ahhoz a megállapításhoz, hogy a fiatalok is felfedezik a vallás és a hit erejét a közösség kialakításában és a biztonságérzet megalapozásában. Amikor a labilis ember fogódzót keres, igyekszik saját bizonytalanságát másokban is felfedezni, a közös problémaköröket felidézni. Így jutottunk el az egyazon nemzethez tartozó egyének kollektív félelméhez, veszélyeztetettségérzetéhez. A kiutat kereshették a nemzeti identitás közös gyakorlásában. A társadalmi problémák gyökerét többé nemcsak a gazdasági és szociális tényezőkben kutatják, hanem a nemzeti másságban, a vallási különbségekben. A nacionalista szerint minden rossz eredője nem a saját etnikai közösségében keresendő; a másik nép vagy nemzet fordult ellene. Ezzel elszabadulnak az indulatok, az agresszív hajlamok kerülnek előtérbe, és a kizártság előnyösebbnek tetszik az együttműködésnél. Véleményem szerint a társadalmi krízisekben a kiút korántsem az ütközési pontok keresésében, hanem a dialógus lehetőségének a meglésében található. Ha a különbségekről, miként például a vallások másságáról már beszélgetni tudunk, megismerhetjük egymást, így hamarabb el is tudjuk fogadni egymást. Egy vallásnak sem szabad annyira begubóznia egy többnemzetiségű környezetbe, hogy ezáltal megszűnjön a kommunikáció lehetősége a másik nemzettel vagy vallással. A fiatalok gyakran olyan felsőbb értelmi szintre emelkedhetnek, hogy képesek elfogadni a másságot, miközben saját magukat nem adják föl. Természetesen itt az a veszély fenyeget, hogy az idősebb generáció a saját kialakított nézetét, vallását igyekszik ráerőszakolni az ifjúságra, sőt extrém esetben nacionalista uszításokkal vezetik az éretlenebb fiatalok egy részét.

A háborús és nacionalista káosz kellős közepén a vajdasági magyarság is, miként a többi nemzet, biztonságát a közösségben, tehát a nemzeti és vallási egyesülésben kereste. Ennek a jelenségnek azonban van némi szépséghibája, ugyanis a többségi nemzet mindenkor erősebbnek hatott, tehát a kisebbségek, amint veszélyeztetve érezték magukat, elmenekülhettek, akár külföldre is, kockáztatva nemzeti identitásukat a létfenntartás javára. Nem hivatalos statisztikai adatok szerint a kilencvenes években sok tízezer fiatal, vagy egyedül, vagy a házastársával és kicsiny gyermekeivel hagyta el az országot (mintegy 40 000 magyar). Különösen sokan hagyták oda hazájukat a szórványmagyarságból: sok kiváló szakember, kreatív egyéniség, hívő ember.

Annak a ténynek a feltárása érdekében: vajon a vallás a fiatalok körében népszerűbb-e a legutóbbi háború óta, kérdőíves felmérést végeztünk a Vajdaságban. A felmérést papok és fiatalok nyilatkozatával egészítettük ki. Az anonim kérdőívészés módszerével folytatott felmérésbe főleg észak-bácskai középiskolásokat és egyetemistákat vontunk be. Az egészségügyi középiskola és a Közgazdasági Kar reprezentatív-nak tűnik a fiatal értelmiségiek véleményének kutatásában. Viszonylag kevés munkást, azaz inkább munka nélküli fiatalot sikerült megkérdezni, hiszen nehezen tudjuk őket felkeresni. A vallásosságra vonatkozó kérdésekre zömmel leány, illetve nő volt hajlandó válaszolni. Szerintem ez tipikus jelenség, ugyanis a Vajdaságban a nők körében elterjedtebb a vallás gyakorlása, míg a férfiak tartózkodóbbak. A megkérdezettek többsége hajadon, illetve nőtlen.

A katolikus vallású fiatalok válasza az egyes kérdésekre a következő: a megkérdezettek 80%-a megnevezte vallási hovatartozását, és nem vallotta magát ateistának. A további válaszokból azonban kiderült, hogy a vallásosság bizony nem a rendszeres templombajarást jelenti, hanem inkább egy nemzethez tartozást, a közösséghez való ragaszkodást. Sokukat nagyszüleik vezettek el első ízben templomba. Ez érthető is, hiszen a szülők féltették a munkahelyüket, a karrierjüket. Legtöbb fiatalot (65%) megkeresztelték, de csak a fele volt elsőáldozó, és ennél kevesebb bérmálkozó. A templomi esküvő azonban érdekes módon új igényként lép fel, mondhatni: bizonyos családi körökben inkább a divat jele, mintsem a vallási meggyőződésé. A megkérdezettek legnagyobb hányada (92%) néhány éve családon belül tartja a húsvéti és a karácsonyi ünnepeket, de a névnap helyett még mindig inkább a születésnapokat ünneplik rendszeresen. Arra a kérdésre, hogy milyen imádságokat tudnak, lehangoló választ kaptunk. A megkérdezetteknek még a 10%-a se tudja hibátlanul elmondani a legismertebb imádságokat. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy azok a fiatalok, akik hitoktatásban részesültek, a saját anyanyelvükön imádkoznak (főleg a templomban). A szitkozódás kérdésében megoszlik az arány, hiszen sokan szláv nyelven is tudnak káromkodni. Arra a kérdésre, hogy a leendő házas-

társuk vallását fontosnak tartják-e, a fiataloknak mintegy a fele még mindig nem tartja annak. Szerintem ennek is a legutóbbi háború az oka, minthogy a fiatalok félnek más nemzetiségű és vallású személlyel családot alapítani. Európa más országaiban ennek a kérdésnek talán már nincs oly nagy jelentősége házasságkötéskor. A zárókérdéseknél a megkérdezettek 95%-a fontosnak tartja a valakihez tartozás tényét. A vallásos ember és az, aki hitoktatásban részesült, a nemzethez, ill. a valláshoz tartozást emeli ki, a többség azonban még mindig a munkatársakat részesíti előnyben. A fiatalok válasza alapján legtöbbször a családban és a baráti körben keresik nemzeti azonosságukat. A magyarok körében lehetetlen a nemzeti azonosulás keresése az államban. Úgy látszik, ezt a vajdasági magyarok szinte kizártan tartják.

Az interjú módszerével szerzett adatfeltáráskor kitérhettünk (kötetlen kérdés-felelet formájában) egyéb kérdésekre is. Megállapíthatjuk, hogy a fiatalok igenis érdeklődnek a vallási témák iránt. Vannak, akik filozofikus életszemléletből, mások családi szokásból, ismét mások pedig azért, mert egyszerűen nincs hova eljárniuk (hiányoznak a biztonságos és olcsó szórakozóhelyek). Érdekességként említem meg, hogy sok fiatal az egyházi embereket ósdinak, hiúnak tartja és szeretné, ha az egyház nyitottabb, tradíciómentes és dinamikus társadalmi életet szervezne. Végezetül megállapítom, hogy a fiatalok körében a vallási tudat még mindig zavaros, elmosódott, sőt ellentmondásos.

Jegyzetek

- ¹ ZALATNAY István: *Etnikai közösség: Kihívás és feladat az egyház számára régióinkban*, megjelent a Régió kisebbségtudományi szemlében, 1991/3. szám; 11. o.
- ² Lásd Sergej Flere tanulmányát a *Sociologija* folyóiratban: „Dekompozicija religiozne svesti kao oblik procesa ateizacije”. Časopis Jugoslovenskog udruženja za sociologiju, Beograd, 1977. br. 4. 597–620 o.
- ³ Jövő évek küszöbén a Bánáti Püspökség, *Hitélet*, 25 (1987). 3. szám, 1. o.
- ⁴ BÉKÉS G., 1986: *Bánáti naplójegyzetek*, Nyugati magyar esszéírók antológiája, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 29. o.
- ⁵ SZÉKELY András Bertalan, 1990: Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében, *Új Symposion*, Forum, Novi Sad, 1–2 sz. 45. o.
- ⁶ SZÉKELY András Bertalan, 1990: I. m. *Új Symposion*, 46. o. 5.
- ⁷ M. S., 1985: Kalocsai érsekség, *A Pallas Nagy Lexikona*, X. kötet, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 68. o.
- ⁸ SZÉKELY András Bertalan, 1990: I. m. *Új Symposion*, 46. o.
- ⁹ SAKRAUSKY O., 1973: *Nemzetiségi kisebbségek és kisebbségi egyházak Közép-Európában*, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 8. o.
- ¹⁰ SAKRAUSKY O., 1973: I. m., 8. o.

Egyéb források

11. Schematismus cleri Archioecesis Caloeonsis Bacsensis, Kalocsa, 1942
12. Schematismus cleri diaecesis Suboticanae, Subotica, 1968
13. Erőss Lajos: Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez, Zrenjanin, 1993
14. Schematismus cleri diaecesis Suboticae, Subotica, 1995